

ISTORINĖS KULTŪROS STUDIJŲ PROJEKTO RECEPCIJA LIETUVOJE

Apie Rūtos Šermukšnytės daktaro disertaciją *Lietuvos istorijos aktualinimas Lietuvos dokumentiniame kine ir televizijoje (1988–2005 m.)* ir jos gynimą

2006 metų vasario 15 dieną Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto 30 auditorijoje Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros doktorantė Rūta Šermukšnytė apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją *Lietuvos istorijos aktualinimas Lietuvos dokumentiniame kine ir televizijoje (1988–2005 m.)*. Mokslinis darbo vadovas – prof. dr. Alfredas Bumblauskas, disertacija rengta 2001–2005 metais Vilniaus universitete, jos pagrindu paskelbtos trys mokslinės publikacijos recenzuojamuose mokslo leidiniuose¹.

Istorijos mokslo krypties gynimo tarybą sudarė: pirmininkas – prof. dr. Alfredas Bumblauskas (VU, istorija), nariai – dr. Rimantas Miknys (LII, istorija), doc. dr. Šarūnas Liekis (Mykolo Romerio universitetas, istorija), prof. habil. dr. Zenonas Norkus (VU, filosofija), doc. dr. Arūnas Poviliūnas (VU, sociologija), oponentai – doc. habil. dr. Alvydas Nikžentaitis (LII, istori-

ja) ir prof. dr. Audronė Glosienė (VU, komunikacija ir informacija).

Pristatydama disertaciją R. Šermukšnytė teigė, kad jos tikslas – atskleisti Lietuvos istorijos aktualinimą Lietuvos dokumentiniame kine ir televizijoje 1988–2005 metų laikotarpiu kaip estetinių, ideologinių ir istoriografinių veiksnių kintančią sąveiką. Tokį pasirinkimą lėmė neaiškus Lietuvos istorijos aktualinimo dokumentiniame kine ir televizijoje bei Lietuvos istorijos mokslo santykis. Anot Šermukšnytės, egzistuoja dvi tarpusavyje beveik nebendradarbiaujančios stovyklos – istorikai profesionalai (preferuojantys mokslinę istorijos rekonstrukciją) ir kino bei televizijos specialistai, kuriems būdinga ikimokslinis istorijos supratimas, specifinio istorinio diskurso paskirties visuomenėje vizija, puikus audiovizualinės produkcijos kūrimo subtilių išmanymas. Ši situacija ir buvo disertacijos išeities taškas.

Atlikto tyrimo pagrindu ginamos šios tezės: istorijos diskurso konstravimas kine ir televizijoje tyrimas kartu yra ir audiovizualinės istorijos fenomeno nagrinėjimas; su Atgimimu prasiūdėjęs Lietuvos istorijos marksistinės-lenininės sampratos revizavimui bei prieškarinio nacionalistinio Lietuvos istorijos naratyvo atgaivinimui, dokumentinių filmų ir laidų kūrėjai pradė-

¹ Žr.: Šermukšnytė R. Lietuvos istorija dokumentiniame kine ir televizijoje. Diskurso konstravimo ypatybės // Lietuvos istorijos studijos. 2004, Nr. 14, p. 114–129; jos pačios: Tautos atminties vaizdai: vizualinis XX a. Lietuvos istorijos stereotipizavimas Lietuvos dokumentikoje // Lietuvos istorijos studijos. 2004, Nr. 15, p. 81–89; jos pačios: Audiovizualinės istorijos formos mokyklinėje edukacijoje (empirinių istorinės sąmonės tyrimų bei istorijos didaktikos teorijų požiūriu) // Modernių technologijų taikymas istorijos edukacijoje: straipsnių rinkinys / Sud. B. Šetkus. Vilnius, 2003, p. 45–53.

jo reprodukuoti nacionalizmo ideologijos paveiktus istorijos aiškinimus, įvaizdindami / įslaptindami juos tautinėje dokumentinio kino ir televizijos mitologijoje; dokumentinių filmų ir laidų kūrėjams pradėdant bendradarbiauti su istoriografija (kurioje ryškus atotrūkis nuo nacionalistinio istorijos naratyvo), istorinėje audiovizualinėje produkcijoje pradėdami kritikuoti mitologizuoti istorijos aiškinimai, pateikiama naujų temų ir interpretacijų, artėjama prie istorijos mokslinės rekonstrukcijos.

Svarbiausiu disertacijos indėliu į šiuolaikinį Lietuvos istorijos mokslą Šermukšnytė laiko istorinės kultūros teorijos (Jörnaso Rūseno) priitaikymą. Tai leido atsisakyti istorijos mokslo, kaip istorijos populiarinimo formų kritiko, vaidmens ir nagrinėti istorijos aktualinimą kaip estetinių, ideologinių ir istoriografinių veiksnių sąveikos kaitą. Antra vertus, atliktas tyrimas teoriškai grindžia įvairiapusiškesnę 1988–2005 metų Lietuvos atminties / istorinės kultūros vaizdą: parodoma judančių vaizdo ir garso pranešimų, kaip istorinės sąmonės raiškos formų, kartu ir veiksnių, svarba.

Oponentai pripažino Šermukšnytės darbą novatorišku tiek temos, tiek gautų rezultatų atžvilgiu, rodančiu autorės erudiciją, sklandžią bei konceptualią kalbą ir puikius analitinius gebėjimus, kurie jai padėjo eksplicuoti Lietuvos istorijos aktualinimą dokumentiniame kine ir televizijoje struktūrinančius kriterijus ir nuosekliai pagrįsti ginamas tezes. Anot pirmosios oponentės A. Glosienės, nors pasirinktas tyrimo objektas suponavo tarpdisciplininį pobūdį ir jo analizei bei interpretavimui buvo taikyti keletas mokslų metodai, pati disertacija akivaizdžiai išliko istorijos mokslo tyrimu. Kita vertus, oponentė pasigedo darbe plačiai vartojamų sąvokų *istorinė atmintis*, *istorinė sąmonė*, *istorijos reprezentacija*, *istorinė kultūra*, *atminties kultūra* ir jų tarpusavio ryšių griežtesnės eksplicacijos. Atsakydama oponentei Šermukšnytė teigė, kad visos nurody-

tos sąvokos buvo apibrėžtos (tiesa, glaustai) disertacijos įvade. Antra vertus, disertantė pabrėžė, kad darbo įvade (p. 12) *istorinės kultūros* ir *atminties kultūros* sąvokų ryšio klausimas nėra aiškus ir kad jų nustatymas nebuvo disertacijos tyrimo objektas. Anot disertantės, Jörnaso Rūseno atkreipęs dėmesį, kad akademiniai diskursai apie atmintį ir istorinę sąmonę yra menkai susieti, dėl to atminties ir istorinės sąmonės santykis lieka neaiškus. Remdamasi Rūseno (atmintis yra praeitį aktualinančios mentalinės operacijos, o toks suvokimas esąs identiškas istorinei sąmonei) Šermukšnytė teigė, kad kai kurie autoriai šias sąvokas vartoja identiškomis reikšmėmis, o ji disertacijoje (p. 12, 15) istorinės sąmonės ir atminties bei istorinės kultūros ir atminties kultūros sąvokas pateikė greta, skirdama jas pasviru brūkšniu.

Kitą priekaištą oponentė išsakė dėl disertacijoje taikytų tyrimo metodų. Disertacijos objektas ir tyrimo aspektas neabejotinai siejasi su komunikacijos mokslais, todėl disertacijoje pasigesta minėtuose moksluose populiaresni ir šiam tyrimui tinkamo turinio analizės (angl. *content analysis*) metodo. Vien interpretacinis metodas, oponentės nuomone, atima iš šio labai įdomaus interpretacinio tyrimo kiekybinio vertinimo teikiamas galimybės. Kita vertus, oponentė pažymėjo, kad nei kokybiniai, nei kiekybiniai tyrimo metodai patys savaime nėra nei geri, nei blogi; svarbiausia, kokių rezultatų jie leidžia pasiekti. Disertacijos tekstas (nėra grafikų, lentelių), liudijantis autorės „ištikimybę“ grynajai interpretacinei prieigai, neatleidžia nuo argumentuoto paaiškinimo, kodėl buvo atsisakyta kiekybinio metodo. Atsakydama disertantė atkreipė dėmesį, kad oponentė, disertacijos tyrimo objektą siedama su komunikacijos mokslais (kuriuose preferuojami statistiniai metodai) nepabrėžė, kad toks tyrimo objektas siejasi ir su kinotyra, kurioje tokie metodai netaikytini. Turinio analizės metodo atsisakymą Šermukšnytė pagrindė

Knuto Hickethiero veikalu *Filmo ir televizijos analizė*, kuriame išskirtos dvi pagrindinės filmo ir televizijos analizės kryptys: empirinė (turinio analizė, preferuojama socialiniuose ir komunikacijos sričių tyrimuose) ir interpretacinė, taikoma humanitariniuose moksluose. Turinio analizėje, kurioje apsiribojama matavimais, nekreipiama dėmesio į atskiro kūrinio estetinės struktūros tyrimus, kurie ypač svarbūs istorinės kultūros tyrimuose. Antra vertus, statistika negali atsakyti į klausimą *kodėl?*, ja neperteikiami konceptualūs turiniai. Anot Šermukšnytės, ištyrus Lietuvos istorijos aktualinimą kine ir televizijoje taikant empirinį metodą bei atliekant skaičiavimus, vis tiek tektų grįžti prie klausimų: kuo remiasi tokios audiovizualinės istorijos interpretacijos, kas yra jų šaltiniai, kas lemia atskiro praeities segmento aktualumą ar nutylėjimą. Dėl to buvo pasirinkta antroji analizės kryptis – interpretacinė, suvokiant jos didžiausią trūkumą ir kartu pranašumą – analizuojančiojo asmens (šiuo atveju tyrėjo, kaip adresato), subjektyvumą. Hickethiero teigimu, norint interpretuoti kūrinį, būtina įsisąmoninti savo, kaip adresato, priklausomybę nuo išankstinio supratimo ir analizuojant deklaruoti šias mąstymo prielaidas bei interesus, besiskiriančius nuo kitų filmo ar televizijos žiūrovų interesų. Anot disertantės, visa tai buvo padaryta apibrėžiant tyrimo objektą iš istorijos mokslo atstovo perspektyvos. Disertantę domino Lietuvos istorijos aktualinimo dokumentiniame kine ir televizijoje bei istorijos mokslo santykis. Dėl to į kino ir televizijos istorinius pranešimus žvelgta kaip į specifinį, audiovizualinį istorijos rašymą, specifinius istorinės kultūros pavidalus, kuriuose savitai sąveikauja estetinės, ideologinės ir istoriografinės struktūros.

Paskutinis, labiau diskutijai pateiktas oponentės klausimas buvo susijęs su komunikacijos proceso modelio taikymo tiriant audiovizualinius pranešimus galimybėmis – kaip disertantė, taikydama klasikiniu komunikacijos modelių

laikytiną H. Laswello formulę (*Kas? Ką sakė? Kokiais kanalais? Kam? Su koku efektu?*), istorijos aktualinimo procese įvardytų konkretų pranešėją bei gavėją savo tyrimo požiūriu. Šermukšnytė oponentės klausimą šmaikštaudama pavadino savotiškais intelektualiniais spąstais. Anot disertantės, oponentė puikiai žinanti, kad Laswello modelis problemiškas, nes filmo ir televizijos produkcijoje sunku nusakyti, ką konkrečiai žymi sąvoka *pranešėjas*: scenariistą ar režisierių, aktorį / žurnalistą / ekspertą (šiuo atveju istoriką) ar operatorių. Kita vertus, disertantė siekė ištirti, koks istorinis pranešimas perteikiamas audiovizualinę istoriją kuriant tik iš vidinių kino bei televizijos išteklių ir koks pranešimas gaunamas konstruojant jį kartu su istorijos ar jai artimų disciplinų specialistais.

Antrasis oponentas – A. Nikžentaitis savo kalbą pradėjo samprotavimu apie tai, kad Lietuvoje, deja, ligi šiol nesusiformavo tradicija pagarbiai žvelgti į dabartyje ar „nesenoje“ praityje nuveiktus darbus, visuomenėje gajus požiūris, jog žmonės ir jų kūriniai istorija bei istorijos šaltiniais tampa tik po 50 metų. Nikžentaičio teigimu, disertantė atliko didžiulį darbą ne tik analizuodama medijose pateikiamas istorijos interpretacijas, bet ir rinkdama pačią tyrimo medžiagą. Antra vertus, oponentas pažymėjo, kad disertantė kalba ne tik apie istorijos aktualinimą, bet ir apie kultūrinės atminties / istorinės kultūros konstravimą televizijoje ir dokumentiniame filme. Vis dėlto oponentas disertacijoje pasigedo sąsajų tarp pokyčių Lietuvos istoriografijoje ir istorijos aktualinimo Lietuvos dokumentiniame kine ir televizijoje. Anot Nikžentaičio, disertacijoje 1994 metai žymi esminį lūžį (nusiğrežimą nuo nacionalinio naratyvo) tiek dokumentiniame filme ir televizijoje, tiek Lietuvos istoriografijoje. Kyla klausimas: ar egzistavo ryšys tarp permainų istorikų ir kino bei televizijos kūrėjų galvose, ar šių dviejų skirtingų cechų atstovai požiūrį į savo darbo objektą pakeitė sa-

vaiame? Šermukšnytė oponentui atsakė, kad į šį klausimą buvo siekiama atsakyti disertacijos III dalyje *Mokslinio diskurso ir audiovizualinės istorijos santykis Lietuvoje – distancijos mažėjimas?*, o atsakymas pateiktas 5-oje išvadoje². Kitas oponento priekaištas – jog disertantė nevisiškai išnaudojo savo galimybes aptardama dokumentinio kino ir televizijos indėlių į tautinės mitologijos kūrimą, konkrečiai – integruojant sovietinio režimo aukas į Lietuvos istorinę kultūrą. Disertantė pripažino, kad, analizuodama kai kuriuos tautos kančias reprezentuojančius filmus, susitelkė į filmų turinį ir nevisiškai išnaudojo galimybes parodyti, kaip sovietmečio režimo aukų komunikatyvinė atmintis kino ir televizijos pranešimuose virsta kultūrine.

Oponentas suabejojo laidų ciklo *Mūsų miesteliai* indentifikavimu teigdamas, kad jo negalima priskirti lokalinę istoriją populiarinančioms laidoms, nors galima pastebėti kai kuriuos moderniai suvokiamos lokalinės istorijos elementus. Disertantė nenorėjo su tuo sutikti ir teigė, kad būtent poskyryje *Lokalinė istorija ar „didžio-sios istorijos“ lokalus lygmuo?* įrodinėjo šio laidų ciklo nepriklausymą lokalinei istorijai (p. 96). Jos nuomone, šio laidų ciklo indentifikavimo problemą galbūt lėmė jo įtraukimas į poskyrį, kurio antraštė baigiasi klausuku.

Nikžentaitis konstatavo, kad jam tenka skaičiuoti ne pirmą VU Istorijos fakultete parengtą disertaciją. Visos jos yra istorijos mokslo moder-

nizavimo Lietuvoje akivaizdžios priemonės, kuriomis vykdoma buvusio Istorijos fakulteto dėkano ir šio darbo vadovo A. Bumblausko sumanyta programa. Anot oponento, malonu įžvelgti kritiškai pagarbų disertantės požiūrį į darbo vadovą, kai vertina *Būtovės slėpinių* laidų ciklą. Kita vertus, priklausymas vienai mokyklai ar vienam Lietuvos istorijos tyrimų modernizavimo projekto autorių ratui neatleidžia nuo pareigos polemizuoti su autoriais, kurie kritikuoja darbo vadovo ir disertacijoje naudotus teiginius. Savo atsiliepiamą Nikžentaitis baigė pabrėždamas, jog jei kada nors Lietuvoje ginant disertacijas būtų perimta Vakaruose paplitusi praktika pateikti tam tikrą apgintos disertacijos vertinimą, vertintų šį darbą ne *cum laude*, bet *cum maxima laude*.

Gynimo diskusijoje A. Bumblauskas pabrėžė, kad Šermukšnytės pasirinkta tyrimo tema gali ne tik stebinti, bet ir gluminti istorikų bendruomenę. Profesorius teigimu, disertaciją galima pavadinti istoriografijos plačiausia prasme studija. Joje istorinių idėjų ieškoma ne tradiciniuose istoriografijos apsiereikimuose ar tradicinėse istorinės kultūros formose, bet dokumentiniame kine ir televizijoje. Čia ieškoma ne tik istorinės minties atspindžių, bet ir savarankiškų istorinės kultūros formų. Tarybos pirmininko teigimu, ši disertacija yra novatoriška dėl savo tarpdisciplininio pobūdžio: joje pasitelkiamos įvairių mokslų (menotyros, komunikacijos, filosofijos, edukologijos) prieigos – to Lietuvos istorikai apskritai nėra ėmęsi. Bumblauskas pabrėžė ir praktinį disertacijos aktualumą: Lietuvos visuomenė negali apsieiti be istorikų kaip istorinės sąmonės ar istorinės kultūros ekspertų, o Šermukšnytės disertacija liudija, kad tokia eksperte ji tapo. Tarybos narių Š. Liekio ir R. Miknio nuomone, ne kiekviena disertacija tampa istoriografijos faktu. Ši disertacija, nagrinėjanti dabartyje vykstančius reiškinius, tapo istoriografijos faktu ir neabejotinai bus standarti-

² Žr.: „Istorikų, kaip konsultantų, dalyvių ar bendrakūrėjų dalyvavimo audiovizualinės istorijos kūrime bei kinematografinių idėmų istoriografijos studijavimo dėka nuo 1993 metų audiovizualiniame diskurse pradeda atsispindėti Lietuvos istoriografijos pokyčiai, kai etnocentris požiūris į Lietuvos istoriją keičiamas į policentrinį, nuo politinės įvykių istorijos pereinama prie socialinės istorijos, plėtojama civilizacinė Lietuvos istorijos samprata.“ *Šermukšnytė R. Lietuvos istorijos aktualinimas Lietuvos dokumentiniame kine ir televizijoje (1988–2005 m.): Daktaro disertacija. VU, Istorijos fakultetas. Vilnius, 2005. Mašinraštis. P. 174.*

nis tyrimas, kurio negalės apeiti nė vienas vėlesnis istorinės kultūros darbas. Tarybos nario Z. Norkaus teigimu, Šermukšnytės disertacija yra svarus indėlis į Vakarų šalyse jau solidžiai konsoliduotą, o Lietuvoje kaip tik šiuo metu besiformuojančią tyrimo sritį, vadinamą *istorinės kultūros studijomis*. Kitaip nei istorijos mokslui, *istorinės kultūros studijoms* rūpi ne klausimas, kaipgi iš tikrųjų buvo (L. von Ranke), bet kaip atskiroje visuomenėje tam tikru metu yra socialiai konstruojamos ir rekonstruojamos praeities reprezentacijos, kaip jos funkcionuoja socialinio gyvenimo, koks jis yra dabar, ekonomijoje. Antra vertus, pasak Norkaus, disertacija yra reikšmingas įrodymas, kad VU Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedroje jau formuojasi lietuviška – *Alfredo Bumblauskio istorinės kultūros studijų mokykla*³. Tarybos narys pažymėjo, kad disertantė ne tik pasirinko aktualią temą, bet ir ją išnagrinėjo taip, kad įvykdyti abu svarbiausi klasikinės, t. y. istorinės, istoriografijos reikalavimai monografiniam tyrimui: 1) panaudoti nauji šaltiniai; 2) surastas naujas šaltinių masyvas panaudotas išsamiai. Anot Norkaus, niekas iki Šermukšnytės į jos panaudotus šaltinius tyrinėtojo akimis nebuvo pažiūrėjęs. Darbas yra įspūdingas geros šaltiniotyrinio darbo mokyklos pritaikymo netradiciniam objektui (kinas ir televizija) produktas. Tyrinėtojas, nebaigęs istorijos studijų ir tų igūdžių neįgijęs (o tai galima pasakyti apie kai kuriuos literatus, vadinančius save kino istorikais), taip gerai to darbo nebūtų galėjęs atlikti. Tarybos narys diskusijoje išklė

klausimą: ar iš viso įmanoma nemitologizuojanti praeities reprezentacija televizijos priemonėmis? Ar niūdienes radikali demitologizuota praeities reprezentacija televizijoje ir kine nėra geriau atliepanti naują mitologizuotą pavidalą (spėjusį pasikeisti pagal dabarties socialines europintegracines ir globalizacines realijas)? Taip pat Norkus pažymėjo, kad disertacijoje nacionalizmas suprantamas kiek per siaurai. Šiuo metu Lietuvoje vykstančius praeities reprezentacijos socialinės rekonstrukcijos procesus tiksliau būtų aprašyti ne kaip nacionalistinio naratyvo įveikimą, bet kaip etninio nacionalistinio naratyvo transformaciją į pilietinį nacionalistinį naratyvą su tam tikrais transnacionalistiniais motyvais. Tarybos narys A. Poviliūnas pažymėjo, kad disertacija turi akivaizdų taikomąjį pobūdį, konkrečiai – mokyklinei istorijai. Šermukšnytės disertacija bus svarbus šaltinis istorijos didaktikos specialistams integruojant audiovizualines medijas į istorijos mokymo programas. Anot Poviliūno, mažiau nei prieš metus atlikti sociologiniai tyrimai rodo, kad mokiniai linkę pasitikėti tuo, kas jiems neįdomu, ir priešingai. Šis reiškinys verčia diskutuoti apie pamatines mokyklinės istorijos didaktikos nuostatas, o Šermukšnytės disertacija neabejotinai suteiktų tokioms diskusijoms solidesnį pagrindą. Į diskusiją įsitraukusi LRT filmų studijos prodiuserė Rasa Miškinytė išreiškė viltį, kad tarp kino ir televizijos bei akademinės bendruomenių užsimezges bendradarbiavimas ateityje stiprės. Anot Miškinytės, šiandieninė televizija be akademinės bendruomenės indėlio būtų primityvus lygio. Antra vertus, šiuolaikinės visuomenės edukacijos naudojant kino ir televizijos programą turėtų užsiimti abi minėtos bendruomenės, teikiančios aukšto lygio audiovizualinę istoriografinę produkciją.

Reikėtų pažymėti netradicinį gynimo posėdžio pobūdį, kuris, anot Bumblauskio, pasireiškė dramaturginiu metodu tarp oficialiųjų oponentų. Šie ne tik oponavo disertantei, bet ir vie-

³ 2003 m. VU Istorijos fakulteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedroje buvo parengta ir apginta pirma *istorinės kultūros studijų* žanrą reprezentuojanti Rasos Čepaitienės disertacija „Kultūros paveldo sampratos XX amžiaus Lietuvoje“ (mokslinis darbo vadovas – prof. dr. A. Bumblauskas). Šios disertacijos pagrindu išleista monografija. Žr.: *Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos modernioje Lietuvoje*. Vilnius: LII, 2005.

nas kitam. Oponentei Glosienei išprovokavus konceptualią diskusiją apie galimą kiekybinių metodų taikymą disertacijoje, oponentas Nikžentaitis su tokia nuomone nenorėjo sutikti. Anot Nikžentaitičio, kalbėdami apie istorinės kultūros kūrimą, galime susidurti su atsiktinumu – vienas filmas ar laida gali padaryti perversmą istorinėje kultūroje, todėl apie jokią statistiką čia kalbėti neverta. Tarybos narys Norkus suabejojo, ar būtų pasiektas geresnis rezultatas, jei būtų panaudoti kiekybiniai metodai – jie galėjo lemti žanrų sumaišymą, o tada prireiktų išsakyti kito kio pobūdžio priekaištus. Anot jo, disertantė to išvengė apsiribodama klasikiniiais istorijos metodais.

Tarybos nariai vienbalsiai nutarė suteikti Rūtai Šermukšnytei humanitarinių mokslų (istorijos krypties) daktaro laipsnį.

Pabaigoje galima drąsiai teigti, kad ši disertacija yra reikšmingas įvykis ne tik VU Istorijos fakultetui, bet ir šiuolaikinei Lietuvos istoriografijai – ją praturtina šiuo metu labiausiai išplėtotais bei įtakingiausiais Vakarų istorinės kultūros sudijų projektais (Pierre'o Nora *atminties istorija*, Jørno Rūseno *istorinė kultūra*, Jano Assmano *atminties kultūra* ir kiti) ir analizės objektu (pasirenkamos praeities reprezentacijos tose medijose, kurios yra pačios moderniausios (kinas) ir pomoderniausios (televizija)). Reikia tikėtis, kad ši disertacija taps sektinu akademinio pavyzdžiu jaunesniesiems VU Istorijos fakulteto atstovams. Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros kolegijos gražios pradžios proga Rūtai linki sėkmės ir prasmingų akimirkų visuose tolesniuose darbuose.

Darius Žiemelis